УДК 328.16

Кривошеїн В.

ОБ'ЄКТИВНО-СУБ'ЄКТИВНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОГО РИЗИКУ

У статті автор розкриває зміст категорії «політичний ризик» та елементи структури політичного ризику. Автор виокремлює джерела виникнення політичного ризику та соціальні функції, що їх виконує політичний ризик.

Ключові слова: *політичний ризик, структура, соціальні функції, джерело політичного ризику, суспільні процеси, соціальний суб'єкт, політичний показник, об'єктивність, суб'єктивність*

В статье автор раскрывает содержание категории «политический риск» и элементы структуры политического риска. Автор выделяет источники возникновения политического риска и социальные функции, которые выполняет политический риск.

Ключевые слова: *политический риск, структура, социальные функции, источник политического риска, общественные процессы, социальный субъект, политический показатель, объективность, субъективность.*

In the article author exposes maintenance of category «political risk» and elements of structure of political risk. Author selects the sources of origin of political risk and social functions which are executed by a political risk.

Key words: *political risk, structure, social functions, source of political risk, public processes, social subject, political index, objectivity, subjectivity.*

Політичний ризик як категорія політичної науки в останній час все активніше розробляється в сучасному науковому дискурсі. Навіть можна говорити про оформлення політичної ризикології як спеціальної прикладної галузі, яка є результатом перетинання предметних сфер ризикології та політології. Специфічність предмета нової галузі знань визначається об'єктивно-суб'єктивною природою політичного ризику. Це питання є недостатньо дослідженим у вітчизняних суспільних науках. Деякі аспекти даної проблеми розглядалися А.П. Альгіним, В.І. Зубковим, Н.Л. Смакотіною та іншими. Метою даної статті є розкриття природи політичного ризику. Для цього використовується методи аналізу та синтезу, класифікації та типологізації.

Об'єктивно існуючі невизначеність, конфліктність, брак інформації на момент оцінювання, прийняття управлінських рішень, неоднозначність прогнозів, зміни як в оточуючому середовищі, так і в самій системі, еволюційні трансформаційні процеси, нестача часу для наукового обґрунтування значень політичних показників та підтримки прийняття відповідних рішень, породжують політичні ризики. Вивчаючи та враховуючи політичні ризики, необхідно мати чітке уявлення про його об'єкт, суб'єкт, джерела.

Елементами структури політичного ризику є:

- *об'єкт політичного ризику* – це політична система, оцінити ефективність та умови функціонування якої на певну перспективу у вичерпній повноті та з необхідною точністю неможливо;
- *суб'єкт політичного ризику* – це особа або група осіб (колектив), які зацікавлені в результатах керування об'єктом ризику і мають відповідну компетенцію щодо керування та прийняття відповідних рішень стосовно об'єкта ризику. Тобто суб'єктами політичного ризику є всі актори соціально-політичного життя: індивіди, малі та великі групи, громадські організації та політичні партії, держава та її органи, суспільство в цілому. У сучасну епоху взаємозалежності й глобалізації суспільних процесів ризик стає все більш колективним. *Активність* суб'єкта політичного ризику найчастіше проявляється через діяльність, дії [1, с. 17], які іманентно або ситуативно включають елементи невизначеності, проблемності, небезпеки, але ризик з'являється лише в усвідомленій поведінці людини, що реагує на конкретну ситуацію;
- *джерела політичного ризику* – це чинники (процеси, явища), які викликають невизначеність, конфліктність.

Конституюючою ознакою, середовищем прояву ризику виступає об'єктивно існуюча *невизначеність,* яка обумовлена непередбачуваністю дій соціальних акторів, спонтанністю явищ, що відбуваються в природі й суспільстві, обмеженістю ресурсів при ухваленні і реалізації рішення, а також недостатністю пізнання людиною навколишньої дійсності. Суб'єктивно повна неясність обстановки означає абсолютний ризик, тобто покладання на випадок. Величину ж ризику правомірно розкривати в системі трьох координат: він посилюється із зменшенням вірогідності досягнення мети, одночасним зростанням кількості альтернатив і ціни помилки.

Невизначеність стає найважливішою властивістю сучасної епохи. Суспільство ризику можна назвати суспільством невизначеності й подвійності (С. Бауман). Ульріх Бек пише про «подвійне обличчя ризиків у розвиненому ринковому суспільстві: ризики тут не тільки ризики, але й ринкові шанси» [2, с. 56]. Це, по-перше, означає, що ризик – це завжди подія або явище з невизначеними наслідками. У суспільстві ризику на перший план виходить подвійність будь-якого рішення, яка пов'язана з тим, що воно рівною мірою може привести до блага чи викликати ще більші збитки. Ризики модернізації вносять невизначеність у кожну клітину суспільства, у кожну ситуацію й подію. По-друге, невизначеність і подвійність суспільства ризику обумовлені рефлективністю цього суспільства, тобто руйнуванням традиційних (індустріального суспільства) засад і перебудовою суспільства на нових підвалинах.

Цей процес має на увазі постійне визначення й перевизначення основних соціальних інститутів і категорій, зміну «осей» соціальної системи координат. Індивіди звільняються від визначеності й звичного способу життя, характерних для індустріальної епохи. «Система координат, у якій протікали життя й мислення в епоху індустріальної модернізації – осі статі, родини й професії, віра в науку й прогрес – починають розхитуватися» [2, с. 15]. У суспільстві ризику, на думку У. Бека, виникають нові соціальні сили, що зламують старі соціальні перегородки. Це будуть спільності «жертв ризиків», що їхня солідарність на ґрунті занепокоєння й страху може породжувати потужні політичні сили.

У цілому невизначеність – це фундаментальна характеристика недостатньої забезпеченості процесу прийняття рішень знаннями стосовно певної проблемної ситуації. Невизначеність можна тлумачити та деталізувати як недостовірність (ефект «марева»), неоднозначність (ефект «нечіткості», «розпливчастості»). Невизначеність означає відсутність однозначності умов функціонування системи.

Розрізнюють дві невизначеності: статистичну і нестатистичну. В першому випадку ймовірність здійснення подій визначають через відносну частоту, в другому – невизначеність визначають як суб'єктивну ймовірність. Останнє характеризує інтервал від 0 до 1, який розкриває ступінь впевненості суб'єкта в настанні тих чи інших подій. Якщо є статистична невизначеність, то говорять, що рішення приймається в умовах ризику. Якщо ж є нестатистична невизначеність, то говорять, що рішення приймається в умовах невизначеності.

Доцільно говорити про існування двох різновидів невизначеності: закономірну і випадкову. Закономірна невизначеність пов'язана з випереджаючим ефектом суб'єкта, з діалектичним протиріччям перетворення імовірнісного наслідку, якого ще нема, внаслідок здійснений. Випадкова невизначеність пов'язана з отриманням інформації, якою оперують суб'єкти, що приймають рішення. У відповідності із загальним уявленням про ризик, конфлікт і невизначеність як інформаційні компоненти процесу прийняття рішень робиться припущення про те, що закономірна невизначеність пов'язана з конфліктом, а випадкова – з ризиком.

До джерел виникнення невизначеності і ризику можна віднести таке:

- неповнота і недостатність інформації про об'єкт, процес, явище, відносно яких приймається рішення, обмеженість людини у збиранні та переробленні інформації, постійна мінливість інформації про багатьох об'єктів;
- обмеженість, недостатність матеріальних, фінансових, трудових та інших ресурсів при прийнятті й реалізації рішень;
- відносність процесу пізнання людиною навколишнього середовища (наприклад, процес пізнання постійно включає елементи невизначеності, оскільки кожний новий його етап відкриває нові невирішені проблеми);
- неможливість однозначного пізнання об'єкта при рівні й методах наукового пізнання, що склалися в даних умовах;
- відносна обмеженість свідомої діяльності людини, пов'язана з існуванням відмін у соціально-психологічних настановах, ідеалах, намірах, оцінках, стереотипах поведінки [1, с. 117-118].

Повну невизначеність, через обмеженість процесу пізнання, об'єктивно встановити неможливо. Суб'єкт вимушений оцінювати ситуацію і робити вибір завжди, навіть в умовах повної невизначеності, спираючись на власний досвід, чуття та інтуїцію, а значить – ризикувати. При цьому неважливо, на якій підставі здійснюється вибір вектора поведінки. Взагалі підстави для оцінки ситуації можуть бути абсолютно різними. Можна класифікувати їх, наприклад, веберівськими ідеальними типами соціальної дії на цілераціональні (максимізація успіху, вигоди), ціннісно-раціональні (орієнтація на ідеали), традиційні (орієнтація на соціальні норми) і афективні (орієнтація на досягнення ситуативних потреб). Крім того, одна і та ж ситуація різними суб'єктами може інтерпретуватися по-різному, а отже, передбачати різні рішення. Тому кожна людина розглядає ситуацію під специфічним кутом зору, внаслідок чого дана ситуація для одних людей може виглядати дуже ризикованою, а для інших – ні.

Невизначеність виступає конституюючою ознакою, тобто середовищем появи ризику, тому зростання невизначеності може спричинити ще більший ризик. Суб'єктивно повна невизначеність

означає абсолютний ризик, тобто повне покладання на волю випадку.

Величину ризику можна розглядати в системі трьох координат: ризик збільшується із зменшенням вірогідності досягнення мети і з одночасним збільшенням невизначеності (кількості альтернатив) і ціни помилки. Ризиком є соціальна поведінка суб'єкта, яка здійснюється в умовах невизначеності його результатів. Знаючи різноманіття джерел невизначеності, можна стверджувати, що все суспільне життя на всіх рівнях і в кожен момент часу пронизана ризиком. У реальній ситуації детерміністські моделі рішення зустрічаються украй рідко, і тому їх можна вважати лише корисною ідеалізацією.

Таким чином, ризик можливий лише в тому випадку, коли є невизначеність, тобто відсутність вичерпної інформації, є можливість активного впливу на хід політичного процесу з боку суб'єкта.

Аналіз основних джерел виникнення невизначеності дозволяє виокремити декілька взаємопов'язаних чинників, породжуючих невизначеність у суспільних процесах. А саме:

– внутрішні чинники, притаманні суспільству як соціальному організму: багатоваріативний, ймовірнісний характер, суперечливість суспільних явищ, елементи стихійності, випадковості;
– чинники, пов'язані з неповнотою інформації, відомостей про об'єкт, явище, процес;
– чинники, обумовлені впливом суб'єкта на громадське життя з метою реалізації своїх потреб, інтересів, цілей;
– чинники, пов'язані з впливом НТП на соціальне, економічне, політичне і духовне життя.

Під політичним ризиком часто розуміється вірогідність несприятливих наслідків політичних рішень, які приймаються в умовах невизначеності, дефіциту ресурсів (часу, інформації тощо), що веде до збитку для учасників політичних дій і вірогідності здійснення небажаних подій. З цього визначення витікає, що політичний ризик – це неусувний елемент будь-якого політичного процесу. Він породжується невизначеністю політичного середовища і характеризується особливим типом взаємозв'язку об'єктивної політичної ситуації і діяльності суб'єкта в ній.

Політичний ризик обумовлюється безліччю чинників невизначеності, викликаних насамперед недостатньою раціональністю політики, складністю і широтою цієї сфери. Умовно їх можна поділити на:

– *інформаційні*, до яких відносяться відсутність чіткої і повної інформації про всі поточні політичні процеси, недостатність аналізу політичної ситуації в цілому, неадекватною реагування властей на неї, відсутністю чіткого підрахунку придбань і втрат, нерозумінням та ігноруванням інтересів інших учасників політичних дій і т. д.;
– *соціальні*, викликані нестабільністю, агресивністю і радикалізмом політичного курсу, що проводиться, діяльністю окремих політичних інститутів, низькою підтримкою населення політики, що проводиться, політичними, етнічними та іншими конфліктами, безробіттям, важким економічним станом, наявністю безлічі невирішених соціальних проблем;
– *персональні*, пов'язані з особою політика, нестійкістю його поведінки, схильність до автономії без урахування колективного характеру політичних дій, підвищеної схильності до ризику. Правда, потрібно відзначити, що деякі політики ефективніші саме в незвичайних і небезпечних ситуаціях, відчувають задоволення в них та іноді їх самих же і створюють;
– *правові*: часто політичний ризик виникає унаслідок правового і морального нігілізму, невиконання прийнятих умов політичних взаємодій і комунікацій, порушення вимог закону і норм угод, морально-політичних, що мають, характер;
– *економічні*: причиною політичної ризику можуть також стати: відсутність необхідних грошових ресурсів для проведення тих або інших реформ, відсутність розвиненої і стабільної економічної інфраструктури, неліквідність державних акцій підприємств, відсутність чіткої економічної програми, відсутність прямих інвестицій у країну, непродумана валютно-кредитна політика і так далі;
– *випадкові*: разом з вищепереліченими чинниками одним із джерел політичного ризику виступає безпосередня випадковість політики, яка веде до появи непередбачених і небажаних подій (хвороба, відставка політичних діячів, нещасні випадки, природні катастрофи і так далі, що народжують всілякі погрози і небезпеки).

Таким чином, ризиком, в тому числі й політичним, є цілеспрямована поведінка соціального суб'єкта, яка здійснюється в обставинах невизначеності очікуваних результатів [3]. Детерміністські завдання, що успішно вирішуються завдяки умовам, в яких кожна альтернатива здатна привести до однозначних наслідків, зустрічаються дуже рідко, тому їх можна вважати лише корисною ідеалізацією [4, с. 49-50]. Крім того, оптимальною стратегією поведінки в невизначеній ситуації є вільний вибір, оскільки суб'єкт прагне до створення і збереження такої можливості. Тобто справедливим є розгляд ризику як сутнісну характеристику людської діяльності [5, с. 46].

Таке гранично широке тлумачення ризику дозволяє вийти за рамки кількісно-статистичного, імовірнісно-ігрового визначення, створити узагальнену, ціннісно-орієнтовану модель (оскільки ризик неминуче стосується цінності або вартості) і розглядати його як спосіб адаптації до невизначеності і невідомості майбутнього, що структурує і раціоналізує людську поведінку [6, с. 208].

Виходячи з вищевикладеного, політичний ризик – це категорія політичної науки, яка відображує характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами суспільно-політичних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентно притаманних процесам цілепокладання,

управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами та невикористаними можливостями.

Це визначення ґрунтується на системному підході до категорії політичного ризику і вказує на необхідність аналізу впливу на об'єкти керування множини внутрішніх і зовнішніх чинників та надсистеми, а також урахування ставлення до ризику суб'єктів діяльності (суб'єктів ризику).

Політичному ризику притаманні такі риси, як суперечливість, альтернативність, невизначеність [1, с. 145-146]. Суперечна природа ризику виявляється в суб'єктивній оцінці об'єктивно існуючих ризикованих дій. Так, людина, зробивши вибір, здійснила ту чи іншу дію, може вважати їх ризикованими, а іншими людьми вони можуть оцінюватися як обережні, позбавлені будь-якого ризику, і навпаки. Альтернативність ризику передбачає необхідність вибору з двох і більше можливих варіантів, рішень, дій. Відсутність можливості вибору знімає будь-яку розмову про наявність ризику. В залежності від конкретного змісту ситуації ризику альтернативність набуває різного ступеня складності й розв'язується в різні способи. Якщо в життєвих ситуаціях вибір робиться, як правило, на основі минулого досвіду та інтуїції, то при оптимальному вирішенні адміністративного та політичного завдання додатково потрібні спеціальні методи і методики. Невизначеність як риса ризикованої діяльності було розглянуто вище. Тут слід зазначити, що ризик як один із способів зняття невизначеності являє собою незнання достовірного, відсутність однозначності. Акцентування уваги на цієї властивості ризику є важливим у зв'язку з тим, що оптимізувати на практиці процеси соціального управління і регулювання, ігноруючи об'єктивні й суб'єктивні джерела невизначеності, є безперспективним.

При розкритті змісту політичного ризику необхідно визначити такі його соціальні функції [7, с. 45]:

– інноваційна – полягає в пошуку нетрадиційних шляхів рішення політичних, а також економічних і соціальних проблем;
– регулятивна – проявляється в конструктивній і деструктивній формах:
  - конструктивна форма регулятивної функції ризику полягає в тому, що здатність ризикувати – один зі шляхів успішної діяльності особи, що приймає рішення, вона дозволяє подолати консерватизм, догматизм, зашкарублість (косність), відсталість, психологічні бар'єри, що перешкоджають перспективним новаціям;
  - деструктивна форма регулятивної функції ризику полягає в тому, що приймаються необґрунтовані, незважені, нерозумні рішення, іноді при відсутності повної інформації, потрібного врахування закономірностей розвитку явищ, що породжує авантюризм, суб'єктивізм;
– захисна – полягає в тому, що ризик – не лише природний стан для особи, що приймає рішення, але і терпиме ставлення до невдач. Помилка, внаслідок розрахованого ризику, має розглядатися як невід'ємний момент самостійності.
– аналітична – передбачає аналіз всіх можливих альтернатив, варіантів рішень і вибір найбільш корисних і найменш ризикованих варіантів рішень. У простих випадках спираються на інтуїцію, минулий досвід. При виборі оптимальних рішень треба використовувати спеціальні методи аналізу. Тому важливою задачею особи, що приймає рішення, є не відмова від ризику взагалі, а вибір рішень, пов'язаних з ризиком, на підставі об'єктивних критеріїв: тобто до яких меж можна діяти, йдучи на ризик.

Таким чином, політичний ризик, як й інші різновиди соціального ризику, має діалектичну *об'єктивно-суб'єктивну структуру. Об'єктивність політичного ризику* ґрунтується на тому, що він існує в силу об'єктивних категорій конфліктності, невизначеності, розпливчастості, відсутності вичерпної інформації на момент оцінювання та прийняття управлінських рішень. *Суб'єктивність політичного ризику* зумовлюється тим, що в діяльність у певній сфері діють реальні люди зі своїм досвідом, психологією, інтересами, смаками, схильністю чи несхильністю до ризику, своєю поведінкою тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. – М.: Мысль, 1989.–205 с.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; пер. с нем. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
3. Зубков В.И. Риск как предмет социологического анализа / В.И. Зубков // Социологические исследования. – 1999. – № 4. – С. 3-6.
4. Козелецкий Ю. Психологическая теория решений / Ю. Козелецкий; пер. с польск. – М.: Прогресс, 1979. – 356 с.
5. Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения / Н.Ф. Наумова. – М.: Наука, 1988. – 200 с.
6. Смакотина Н.Л. Основы социологии нестабильности и риска: философский, социологический и социально-психологический аспекты / Н.Л. Смакотина. – М.: МИЭМ, 1999. – 260 с.
7. Кривошеїн В.В. Ризик як атрибут політики / В.В. Кривошеїн // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 38-47.

Рецензенти: Іванов М.С., д.політ.н., професор;
Громадська Н.А., к.політ.н., в.о. доцента.

© Кривошеїн В., 2010

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2009 р.